

Педагогічна майстерність учителя-словесника в дослідницьких рефлексіях Ніли Волошиної

Олена Семеног,

доктор педагогічних наук,

професор Інституту педагогічної освіти

і освіти дорослих НАПН України

У статті на основі наукових, науково-методичних праць Ніли Волошиної окреслено педагогічну майстерність учителя-словесника як самореалізацію вчителя в педагогічній діяльності, що забезпечує естетичний саморозвиток і самоактуалізацію учня. Акцентується увага на особливостях уроку літератури як дослідженні мистецтва слова й естетичного виховання, творчій складовій діяльності вчителя, педагогічному, мовленнєвому артистизмі, аксіологічній взаємодії учителя й учня.

Ключові слова: учитель-словесник, учень, урок української літератури, педагогічна майстерність, педагогічна творчість, мистецтво слова, естетичне виховання, педагогічний, мовленнєвий артистизм, діалогічна взаємодія, Ніла Волошина.

Яким сьогодні є і яким має бути вчитель-словесник, урахувавши зміни, що відбуваються у просторі мовно-літературної освіти: пошук методичних технологій побудови сучасного уроку, профільне навчання у старшій школі, аксіологічна взаємодія суб'єктів навчання, переорієнтація від знаннєвої на компетентнісно-діяльнісну парадигму? Опитування освітянської громади, монографічні дослідження засвідчують: це носій гуманітарної культури, дослідник, який успішно працює у форматі творчих пошуків, педагог, психолог і мудрий наставник, котрий уважно ставиться до особистості кожної дитини і власним прикладом допомагає помічати й цінувати неповторну красу у творах мистецтва, глибоко осмислювати вчинки літературних персонажів, а також свої на основі засвоєних морально-етичних норм, стимулює вихованців до естетичного саморозвитку, самоактуалізації й самовдосконалення.

Видатний український методист Н. Волошина цілком правомірно доводить, що «вивчення літератури в школі проводиться не лише з освітньою, а й з виховною метою. Адже засобами мистецтва слова виховується любов до Батьківщини, повага до її мови, історії, звичаїв і традицій... І він [вчитель-словесник – виділено нами. – О.С.] мусить нести Богом послану йому місію і художнім словом сіяти в душах дітей добро, правду, милосердя, очищати їх від скверни» [9, с. 3, 6]. Це стає можливим, якщо педагогічна майстерність учителя-словесника неперервно вдосконалюється й забезпечує високий рівень педагогічної взаємодії з учнями та колегами.

Феномен педагогічної майстерності вияскравлений у науково-публіцистичних працях А. Макаренка і В. Сухомлинського, специфіку педагогічної майстерності вчителя фундаментально досліджує І. Зязюн та його наукова школа (Є. Барбіна, М. Лещенко, В. Орлов, О. Отич, М. Солдатенко, Н. Тарасевич та ін.), проблеми професійно-педагогічної компетентності, педагогічної техніки, педагогічної культури аналізують О. Абдулліна, Н. Кузьміна, О. Лаврінченко, В. Семиченко, В. Сластьонин, Р. Хмельюк, Л. Хомич та ін. У методичних студіях обґрунтовуються окремі аспекти і шляхи вдосконалення педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури (Л. Базиль, О. Біляєв, Т. Бугайко, Н. Голуб, О. Горошкіна, А. Градовський, С. Жила, С. Караман, О. Куцевол, Н. Логвіненко, О. Любашенко, Л. Мацько, В. Мельничайко, Н. Остапенко, Є. Пасічник, М. Пентилюк, В. Сидоренко, Т. Симоненко, І. Синиця, Б. Степанишин, Л. Струганець, Г. Токмань, А. Фасоля, В. Шуляр та ін.).

Чільне місце проблеми педагогічної майстерності вчителя-словесника посідають у наукових дослідженнях

доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Ніли Йосипівни Волошиної. Учена – автор понад трьох сотень актуальних праць із загальних проблем виховання та методики української літератури в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах, ролі літератури у формуванні національної свідомості особистості, зв'язку літератури з іншими видами мистецтв, аналізу художнього твору, сучасного уроку і підручникотворення, професійного становлення вчителя.

У межах статті окреслимо змістою наповнення педагогічної майстерності вчителя-словесника, представлене в науково-методичних студіях Ніли Волошиної, крізь призму аксіологічної взаємодії учителя й учня з'ясуємо особливості уроку літератури, вияв педагогічного, мовленнєвого артистизму вчителя. Джерельною базою слугують тексти наукових, науково-методичних видань, науково-публіцистичних статей Н. Волошиної [3–5; 9; 11], а також її сучасників і вчителів.

Концепція літературної освіти в Україні, Державний стандарт базової і повної середньої освіти (змістові лінії літературної освіти) початку двадцять першого століття, шкільна програма з української літератури, за якою працювали і працюють учителі й учні усіх шкіл в Україні десяти років. До цих знакових документів Ніла Йосипівна Волошина причетна як фундаментальний учений, керівник шанованого в Україні колективу методистів, але насамперед як учитель. Проблеми української школи, української літератури, вчителя літератури Ніла Йосипівна вивчала безпосередньо у шкільному середовищі: тривалий час працювала вчителем початкових класів, учителькою української мови і літератури, навчала методики майбутніх учителів за власними підручниками і посібниками, тісно співпрацювала з письменниками, вченими, вчителями, студентами, учнями. Її сповнені хвилювання про літературну освіту учнівської та студентської молоді виступи на методичних об'єднаннях, семінарах і конференціях пам'ятають (а творчі ідеї розвивають) чи не в кожному місті й районному центрі України.

Науково-методична діяльність Н. Волошиної була відзначена з-поміж різних численних нагород і медаллю Академії педагогічних наук України «Костянтин Ушинський». Дослідниця дотримувалася заповітів К. Ушинського, котрий ще в 1857 році у статті «Про користь педагогічної літератури» передбачив, що «всяка програма викладання, всяка метода виховання, хоч би якою хорошою вона не була, не перейшовши в переконання вихователя, залишиться мертвою буквою, що не має ніякої сили в дійсності. Найпильніший контроль у цій справі не допо-

може...Вихователь ніколи не може бути сліпим виконавцем інструкції: не зігріта теплом його особистого переконання, вона не матиме ніякої сили... вплив *особи* вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень. Багато, звичайно, важить *дух* закладу; але цей *дух* живе не в стінах, не на папері, а в характері більшості вихователів і звідти вже переходить у характер вихованців...особа вихователя означає все у справі виховання» [15, с. 17].

У відповідальній справі виховання молодих громадян з виразними національними рисами Н. Волошина продовжила розвиток методичних ідей Т. і Ф. Бугайків, які передусім цінували в учителів досконале знання навчального предмета і методики його викладання, глибоке володіння психологічними особливостями учнів, уміння виховати у дитві інтерес і любов до читання. «Вдається йому закласти у своїх учнях глибокі почуття патріотизму і свідомості громадських обов'язків, дасть він дітям міцні знання, розбудить у них невгамовне прагнення до праці, до подальшого зростання і внутрішнього збагачення, полюблять вони його на все життя, – значить, перед нами справжній майстер, учитель в найповнішому розумінні слова» [2, с. 30, 33]. Глибоко поважала і цінувала Ніла Йосипівна дослідницькі ідеї психолога І. Синиці, котрий педагогічну майстерність учителя української літератури пов'язував насамперед з умінням працювати так, щоб «кожне слово дійшло до учнів, було повністю ними сприйняте, пережите й засвоєне» [12, с. 19].

Прикладом для наслідування і власного професійного розвитку слугували кращі педагогі-словесники. На глибоке переконання відомого Дитинознавця В. Сухомлинського, основою культури педагогічного спілкування виступають не тільки загальні моральні цінності, норми і принципи, а й глибоке розуміння вихователем внутрішніх психічних закономірностей розвитку дитячої особистості, її духовного становлення. "Слово на уроці, – наголошував В. Сухомлинський, – це стежечка до дитячого серця і найтонший інструмент, яким ми, педагоги, доторкаємося до вразливої душі. Словесник формує душу вихованця – його переконання, погляди, устремління, оптимістичну впевненість у своїх силах. Майстерність вихователя полягає в тому, щоб утвердити певне ставлення до того, що пізнається" [7, с.411, 414].

Отже, «цікава особистість учителя – цікавий урок літератури» [9, с. 154], – наголошує Н. Волошина, – людина в усьому, любов до людини (рос. человеколюбие) й аргументує цю тезу, розглядаючи урок української літератури як школу творчої праці й інтелектуального, морально-естетичного, освітньо-культурного діалогу особистостей учителя й учнів. «Засобами художнього слова маємо виховати сильний, вольовий характер, особистість, яка може достойно жити й працювати в демократичному суспільстві, якій чуже почуття меншовартості, особистість з високими патріотичними почуттями, яка ніколи не зрадить національні інтереси держави і зможе представляти її на різних рівнях» [5].

Майстерний урок літератури розглядає Н. Волошина як дослідження, під час якого учень під керівництвом учителя виконує функції літературознавця, критика, письменника, перекладача, пізнає знакові імена і твори української й зарубіжної літератури.

Ніла Йосипівна постійно використовувала у своїй діяльності перспективні нароби педагогів І. Бація, Є. Жицького, В. Фещака, К. Ходосова, В. Цимбалюка, котрі здійснювали пошук більш досконалих форм і методів навчання, залучаючи до цього вихованців. Водночас на основі аналізу передового педагогічного досвіду невтомна трудівниця методики доходила висновку: не кількісне нагромадження знань із літератури важливе для культурної людини, а її уміння сприйняти естетичну цінність літературного твору, мислити, зіставляти, обґрунтовувати, робити висновки, закладені в змісті художнього твору [5]. Завдання літературної освіти – розвивати в учнів художній

смак, інтерес до книжки, виховувати культуру читання, виробляти емоційне сприймання й осмислення мистецтва слова.

Проблема естетичного виховання молоді, здатної розуміти сутність художньої творчості, насолоджуватися естетикою словесного мистецтва, виховувати високохудожніми образами, стала для Н. Волошиної ключовою в житті і професії. Розгляд категорій прекрасного і піднесеного крізь призму аксіологічного викладання літератури у школі, наповнення уроків естетичним та емоційним сприйняттям художнього тексту знайшов відображення в навчально-методичних посібниках «Позакласна робота з літератури й естетичне виховання учнів» (1973), «Естетичне виховання засобами художньої літератури» (1976), «Підручник літератури і морально-естетичне виховання учнів» (1983), докторській монографії «Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури» (1995). Наставник молоді на численних прикладах реального шкільного життя, знакових творів художньої літератури доводила цінність умінь учителя й учня чуттєво сприймати і сповідувати красу, художність, довершеність мистецьких форм, гармонію навколишньої дійсності, любити поетичне, і прекрасне в житті і мистецтві.

Афекту, інтелекту, волі особистості особливої енергетики надає Іван Андрійович Зязюн. Інтелект, за І. Зязюном, – смислом наповнені знання і душа учня. Афект – емоційно-почуттєвий світ людини, її психофізіологічна складова. З емоціями людина народжується. Соціалізуючись, емоції перетворюються на почуття. Як правило, вони безкорисливі, але занадто вагомі в інтелектуальному розвитку й саморозвиткові особистості, є основою людського розуму, досвіду людського. Почуття завжди підтримуються інтелектом. Інтелект завжди народжується почуттями. Якщо уважніше подивитися, то почуття значно вагоміші за розум. Почуття рухають науку... Із почуттів розпочинається учительський авторитет [6, с.23].

Самобутність уроків української мови і літератури, позаурочної роботи полягає в насиченні емоціями пізнання словесної творчості, людського життя через їх естетичне, конкретно-чуттєве відображення, в органічному поєднанні мовознавчої і літературознавчої науки з мистецтвом художнього слова, внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків. Така концептуальна ідея пронизує класичну програму з української літератури, укладену Н. Волошиною, О. Бандурою [11], програму авторського колективу Інституту педагогіки АПН України за редакцією професора Н. Волошиної у рубриках «Літературні паралелі» і «Мистецькі аналогії», Державний стандарт базової і повної середньої освіти [4], у літературний компонент якої було уведено культурологічну (аксіологічну) лінію.

«Основне для вчителя-словесника – не вичерпати себе, не залишитись на одному рівні, не відстати від вимог сучасності», – наголошувала Н. Волошина у виступах та публікаціях [9, с. 156] і схвильовано емоційно коментувала думку шанованого в Україні методиста Б. Степанішина про те, що «нема нічого прикрішого і небезпечнішого в роботі, ніж методичний і літературознавчий стереотип; одноманітність у побудові уроку і в аналізі художнього твору вбиває цікавинку, живу творчість і перетворює вчителя в чиновника від методики» [14, с. 116]. Педагогічну майстерність учителя авторка простежує в кореляційному зв'язку з неперервним професійним творчим зростанням, невпинним пошуком і трепетним очікуванням інтелектуальної радості від вдумливої організації уроку та спілкування з учнями. Отже, творчий педагог – це артист.

Актуальними для вчителя є ідеї цінності акторської майстерності, запропоновані К. Станіславським і розвинуті А. Макаренком. Колега Н. Волошиної Є. Пасічник теж неодноразово переконливо доводив, що «вчитель літератури повинен мати і певні артистичні здібності, без яких неможливий його вплив на школярів» [10, с. 46]. Майстерний урок проводить артистичний учитель, словесник створює у класі відповідний емоційний стан заці-

кавленості, бажання розв'язати проблему. Такий урок неповторний.

Ідеться про педагогічний, мовленнєвий артистизм, мовленнєвий магнетизм (терміни запропоновані О. Булатовою), уміння викликати емоційно-почуттєвий відгук в учнів: емоційно діти відразу фіксують потоки добра, незвичайності, духовності, які випромінює педагог [1, с. 86]. Віртуозне послуговування різноманітними інтонаційними варіантами конструкцій, управління мелодикою, темпом, тембром, привернення уваги логічними акцентами та емоційним наголошенням слів – усе це уможлиблює дієвий вплив Майстра на емоційно-почуттєву і вольову сфери діяльності учнів, за допомогою різноманітних художніх засобів дає можливість розкривати гармонію, метафоричність та асоціативність образів, створених уявою митця.

Краплі міркування (психологи кажуть: сліди) зливаються у ланцюжок міркувань, розвивається мовомислення і мовотворення. Мислення стає швидшим, точнішим, тобто ефективнішим, а мовлення – правильнішим і оптимальнішим для спілкування... образність мови стає формою образного бачення світу [8, с.75]. Через емпатійне, емоційне переживання, рефлексивне пізнання духовно-моральних норм і культурних цінностей школяр готується до самостійного спілкування з мистецтвом слова, формується його художньо-педагогічне мислення, відбувається творчий саморозвиток. Саме професійну виразність мовлення В. Сластєнін вважає тим показником, що визначає рівень педагогічної майстерності: «Впливова сила фрази, вимовленої людиною, залежить передусім від її словникового складу, від того смислу, який має кожне слово, майже незалежно від індивідуальних особливостей того, хто говорить і слухає, а також від особливостей ситуації» [13, с. 128].

Учитель від Бога Ніла Волошина сама вмільо володіла звучною, відточеною вимовою, різноманітністю тональних рисунків, чистотою і ясністю тембру, емоційною насиченістю і виразністю фрази. Кожне слово вченого випромінювало потужну інтелектуальну та емотивну енергію. Усім, хто чесним шляхом рухається у науково-методичному просторі, Учитель віддавала часточку своєї душі. Але й учні були необхідні Майстру, вони морально й емоційно підтримували його інновації. Цим самим забезпечується безсмертя ідей Учителя.

Аналіз фундаментальних наукових студій Ніли Волошиної та її сучасників і вчителів дає підстави окреслити педагогічну майстерність як комплекс властивостей особистості, які забезпечують самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі. У працях і виступах Н.Волошиної прослідковується ціннісний підхід до розуміння природи педагогічної майстерності і розгляд педагогічної майстерності вчителя-словесника як самореалізації в педагогічній діяльності, що забезпечує естетичний саморозвиток і самоактуалізацію учня. Урок літератури вчена розглядає як дослідження мистецтва слова й водночас потужний засіб естетичного виховання, це забезпечує таку організацію уроку, при якій відбувається діалог особистостей, які спільно і глибоко занурюються в художній текст, відбувається «вибух» інтелектуальних емоцій, формується почуття власного «Я», бажання пізнавати, робити добро, бо,

за Г. Сквородою, «найгірша хвороба — хворіти духом». Цілком логічно і вмотивованою для вчителя-словесника є творча складова педагогічної діяльності вчителя, що потребує нестандартного художньо-педагогічного мислення, довершеності творчої манери, органічного взаємозв'язку і взаємодії художніх і педагогічних дій, креативних професійних та особистісних здібностей. Зростає вага педагогічного, мовленнєвого артистизму, здатності й умінь вправно володіти словом, за допомогою різноманітних художніх засобів розкривати гармонію, метафоричність та асоціативність образів, створених уявою митця. Дійсно, «літературна освіта буде виконувати свою місію, задовольняти суспільні запити лише тоді, коли сприйматиметься як основна формувальна сила в духовному світі школяра» [3; 5].

Література

1. Булатова О.С. Педагогічний артистизм: уч. посіб. для студ. высш. пед. уч. завед. / О. С. Булатова. – М.: Академия, 2001. – 240 с.
2. Бугайко Ф.Ф. Майстерність учителя на уроці / Ф.Ф. Бугайко, Т.Ф. Бугайко // Радянська школа: наук.-пед. журнал. – 1958. – № 7. – липень. – С. 26–33.
3. Волошина Н.Й. Наукові і прикладні функції методики літератури // Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. – №10. – С.4–6.
4. Волошина Н.Й. Про Державні стандарти базової і повної середньої освіти учнів з української та зарубіжної літератури / Н.Й.Волошина// Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. – № 4. – С. 2–3.
5. Волошина Н. Проблеми літературної освіти й поради Валерія Шевчука в програмотворенні / Ніла Волошина [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vg/2010_20/36_20.pdf>. Загол. з екрану. – Мова укр.
6. Зязюн І. Педагогічна психологія чи психологічна педагогіка?! / Іван Зязюн // Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр... – 2012. – Вип.3. – с.20–38.
7. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XXст.) / Упоряд.: Л.Д. Березівська та ін. – К.: Наук.світ, 2003. – 418 с.
8. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі / Любов Мацько: навч. посіб. для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 606 с.
9. Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посіб. / за ред. д-ра пед. наук, проф., члена-кореспондента АПН України Н.Й. Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002. – 344 с.
10. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навч. посіб. для студ. вищих закладів освіти / Є.А. Пасічник. – К.: Ленвіт, 2000. – 384 с.
11. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання. Українська література. 5–11 класи. / Уклад. О.Бандура, Н.Волошина. – К.: Шкільний світ, 2001. – 160 с.
12. Синиця І.О. Педагогічний такт і майстерність учителя / І. О. Синиця. – К.: Рад. шк., 1981. – 319 с.
13. Сластєнін В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В.А. Сластєнін. – М.: Просвещение, 1976. – 160 с.
14. Степанишин Б.І. Література – вчитель – учень (Самостійне вивчення учнями літератури): посібник для вчителя / Б. І. Степанишин. – К.: Освіта, 1993. – 240 с.
15. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: в 2-х т. Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки: пер. з рос. / К. Д. Ушинський; за ред. А. І. Пискунова – К.: Рад. шк., 1983. – 496 с.

Елена Семенов. Педагогическое мастерство учителя-словесника в исследовательских рефлексиях Нилы Волошиной

В статье на материале научных, научно-методических работ Нилы Волошиной представлено педагогическое мастерство учителя-словесника как самореализацию учителя в педагогической деятельности, которая обеспечивает эстетическое саморазвитие и самоактуализацию учащегося. Акцентируется внимание на особенностях урока литературы как исследования искусства слова и эстетического воспитания, творческой деятельности учителя, педагогическом, речевом артистизме, аксиологическом взаимодействии учителя и ученика.

Ключевые слова: учитель-словесник, ученик, урок украинской литературы, педагогическое мастерство, педагогическое творчество, искусство слова, эстетическое воспитание, педагогический, речевой артистизм, диалогическое взаимодействие, Нила Волошина.

Olena Semenog. Pedagogical mastery of language and literature teachers in scientific reflections of Nila Voloshina

In the article on the basis of scientific, methodological works of Nila Voloshyna is outlined pedagogical mastery of teacher-philologist as teacher's self-fulfillment in the teaching activities, which provides aesthetic self-development and self-actualization of student. The attention is accented on the features of literature lesson as art expression and aesthetic education research, creative component of teacher's activity, pedagogical and linguistic artistic, axiological interaction between teacher and student.

Keywords: teacher-philologist, student, the lesson of Ukrainian literature, pedagogical mastery, teaching art, art expression, aesthetic education, pedagogical, verbal artistry, dialogical interaction, Nila Voloshina.